

Ik was na al mijn Indische jaren nog steeds niet wereldberoemd. Niet de eerste burgemeesteres van het Ambonse Soya di Atas en ook niet van Koetaradja in Atjeh. Ook niet de Directrice-Hovenierster van 's Lands Plantentuin in Buitenzorg op Java. Evenmin de opvolgster van Mata Hari. Ook geen bitcherige eerste vrouwelijke Commandante van het Pacificatie Korps KNIL. Niet de lievelingscolumniste van het Nieuwsblad van Groot-Atjeh en Onderhoorigheden. Niet de eerste vrouwelijke Gouverneur-Generaal op excuusreis naar Atjeh. Ook niet de Admirale van de Gouvernements Marine met de dagorder "1x Geilen – 1x Kielhalen, 3x Geilen – 3x Kielhalen". Toko Oen in Malang zag in mij niet de lang gezochte Meesteres-Patissier. En om volledig te zijn, op passar ikan (de vismarkt) zoog ik geen viskoppen uit'.

Fragment uit SIEDJAH

SIEDJAH

NICO VINK
SIEDJAH

*Wie één klein meisje of
jongetje in Indië redt ...*

Brave New Books, Amsterdam

Eerste druk 2016
Copyright 2016 Nico Vink
Faciliterende uitgeverij Brave New Books
Omslagontwerp Studio Ron van Roon
Portretfoto Siedjah Malang 1936 fotograaf onbekend
Portretfoto auteur Nico Vink Fotostudio Heno 2016
Foto ss. Melchior Treub Collectie Het Scheepvaartmuseum
Vormgeving binnenwerk Brave New Books
Drukkerij Centraal Boekhuis
ISBN 978 94 021 5002 5

‘... daer can in Indiën wat groots verricht worden!’

(Jan Pieterszoon Coen, brief aan VOC, 29 september 1618)

327/331 jaar Hollandse beschaving bleek daarna
niet lang genoeg

INHOUD

1. Kampong Nijkerk 11
2. Een gouden kans in Apeldoorn 27
3. Voor de klas in waar-ligt-dat-gat 37
4. Abel P. 41
5. De Bouillabaisse Express 60
6. Adieu Marseille 67
7. Vriendin van Indië dankzij de locals 103
8. Ambons '*Oranje Bovenst*' 147
9. Lief Soerabaja's mannetje 184
10. Brrr 215
11. '*Groete uit Malang*' 229
12. Het Verre Westen op ramkoers 284
13. '*Wie één klein Atjehs meisje of jongetje redt redt heel Atjeh*' 301
14. '*Yôkoso!*' Welkom! Welkom in het Jappenkamp! 397

1. Kampong Nijkerk

Wat goed van mijn Kampense vader en van mijn Nijkerkse moeder, dat ik in Amsterdam geboren werd. 'Wij hebben een dochter', juichde Klaas Bremer, de jonge onderwijzer in de Pijp in Amsterdam. En hij gaf mij aan bij de Burgerlijke Stand als Siebrigje, Siebrigje Bremer dus. Geboren op 23 september 1899. Ik herinnerde mij daar niks van. Ondanks mijn Friese voornaam voelde ik mij in Amsterdam meteen op mijn gemak. Toen ik een jaar of twee was keerden mijn in Amsterdam verdwaalde ouders weer terug in moeder's christelijke Nijkerkse wereld. 'God zij dank', zeiden ze. In Nijkerk, dat aardige stadje in de *bible belt* van nog geen tienduizend inwoners en befaamd om haar godsdienstige overdrevenheid, daar wachtte mijn vader een mooie schoolmeestersbaan op de openbare lagere school. In de vreedzame schaduw van de Scholen met de Bijbel. In dat Nijkerk ging ik dus op de Openbare Lagere School. De goeje ouwe tijd was gelukkig al lang voorbij. Mijn schoolmeester gooid de stoute leerlingen geen van lappen gemaakte 'pechvogel' meer naar het hoofd. Wij kregen geen klappen meer met de plak of met de roe. En als wij stout waren of iets doms gezegd hadden kregen wij geen 'schandbord' of 'ezelsbord' omgehangen. Maar het schoolreglement ademde nog altijd dat overdrevene van vroeger. Schoolkinderen moesten 'gewassen, gekamd en zuiver gekleed' zijn. En 'vriendelijk en beleefd'. Ze moesten 'onthouden wat ze uit de school-

boekjes leerden en van den Meester hadden gehoord'. En 'bij den weg moesten zij zich vreedzaam en zedig gedragen'. Zo kwam je nog eens op een idee.

Voor mijn ouders was Amsterdam een grote heidense stad, één en al steen, koud en kil. Mijn vader was van huis uit een Kampenaar, dat had je al begrepen. Hij kreeg zijn eerste schoolmeestersbaan in het aan het steile Kampen verwante Nijkerk. Daar liep hij tegen een Nijkerkse jongedame aan. Zij was een Malga, van de boekhandel, dus redelijk zeer geletterd. De Malga's stamden af van een gedeserteerde Spaanse soldaat uit Alva's leger, zei men. Hij kwam uit Malaga, vandaar de naam Malga. Die Spanjool zag dat Nijkerkse boerenmeidje wel zitten.

Half Nijkerk kende dat verhaal. Dat hield de Nijkerkse *Inlanders* mooi bezig en deed het ook goed bij de zondagse koffie na de preek.

Ik groeide dus niet Amsterdams op. Het leek er veel meer op dat ik een Gelders-Nijkerkse met Kampens-Overijsselse trekjes zou worden. Maar niks hoor, dat ben ik dus niet geworden. Eerst nog maar even iets meer over mijn familie. Waar ik mijn naam Siebrigje aan te danken had zou ik echt niet weten. In ieder geval heette mijn Kampense grootmoeder zo. En van Kampen was het maar twee stappen verder en je zat midden in Friesland. Daar kwam een Friese overgrootmoeder vandaan. Overigens vond ik Siebrigje een mooie naam. Het kon minder. Maar verder vond ik het niet zo erg belangrijk. Overigens noemden niet veel mensen mij Siebrigje. Geeft niet. Omdat Siebrigje een hele mond vol was, noemden de meesten mij Siets of Sied. Lekker kort, lekker makkelijk. Later in Indië gaven sommigen mij een

naam die Indisch leek. Daar voelde ik mij toen het *senangst* (prettigst) bij. Maar dat vertel ik je later wel. Misschien.

Zo groeide ik dus op. Wij woonden midden in Nijkerk. In een groot huis op de hoek van de Holkerstraat, pal tegenover de grote kerk waar Nijkerk naar vernoemd was. Je hoefde niet orthodox hervormd of gereformeerd te zijn om dat van buiten en van binnen een mooie kerk te vinden. Een echte Protestantse kerk. Ingetogen, eenvoudig, sober wit. Geen drukdoenerij, niet pronkerig rijk zoals sommige concurrerende kerken. Door het raam in onze woonkamer op één hoog keek ik vaak naar die kerk. Dan droomde ik lekker weg. Dat had niks te maken met godsdienst of geloven dacht ik. Eerst moest ik zondags naar de kerk, later niet meer. Een echt gelovig meisje ben ik nooit geweest. Vader en moeder zagen mij in de loop van de tijd trouwens steeds verder wegzeilen van hun geloof. Daar spraken wij wel eens lief en begrijpend over. Ook Boedha en Allah werden er dan bijgehaald. Dat waren fijne gesprekken. Ondanks hun provinciaalse orthodoxie dachten vader en moeder in veel opzichten modern. Zij legden uit dat je bergen van verschillende kanten kon beklimmen om de top te bereiken. Hoe dan ook, het kerkcarillon speelde elk kwart over en elk kwart voor een kort wijsje, op halve uren iets langer en op het hele uur een mooi geestelijk lied. Op de maandagse veemarkt werd het carillon zelfs door levende handen bespeeld. Dan hoorde je een echte boerendreun. Een paar keer per dag kondigde de zware klok ook de schafttijden aan. Onvermoeibaar, steeds maar weer. Het leek voor de eeuwigheid geprogrammeerd. Wat het carillon vertelde als het paardenmarkt of botermarkt of eiermarkt of biggenmarkt was, dat wist ik niet meer. In ieder geval

kwam ons huis aan de Holkerstraat tegenover de kerk niets tekort.

Ik had twee jongere zusjes. Arnoldina Wijnandina oftewel Nol, geboren in 1903, genoemd naar moeders moeder. En mijn jongste zusje, Catharina Sara, roepnaam To. Die was zes jaar jonger dan ik. Moeder heette ook Catharina. Dat was een belangrijke naam in Nijkerk. De Grote Kerk heette eigenlijk Catharina Kerk. Die was vernoemd naar de legendarische heilige Catharina van Alexandrië uit de Romeins-Egyptische tijd, of – zo werd ook wel gezegd – naar de mystieke heilige Catharina van Siena uit het middeleeuwse Toscane. Wie van de twee de echte naamgeefster was stond niet vast. De eerste Catharina was een hele bijzondere vrouw. Vijftig filosofen waren er in haar tijd op uit gestuurd om haar haar christelijke ideeën uit het hoofd te praten. Maar na afloop bleken alle filosofen door haar tot het Christendom te zijn bekeerd. Maar ook de tweede Catharina was bijzonder. Als zij zei ‘dat wil ik en zo wil ik het!’, dan gehoorzaamde de Paus. Kom daar nu eens om. Of mijn lieve moeder Catharina ook zo sterk was wist ik niet. Maar ik wist wel, dat ook haar wensen bijna altijd werden verhoord.

Zusje Nol wist dat zij niet de slimste was, zeg maar gerust zwak begaafd. Zij kreeg speciale aandacht van vader en moeder. Zij at en snoepte haar onbehagen weg. Door haar steeds dikkere dikte waren lichamelijke en andere huiselijke aanvaringen geen uitzondering. Veel later is zij toch nog getrouwd, met een magere, veel oudere man. Die man was bezeten van het heilige Russische communisme. Daarvoor wilde hij best elke dag op de hoek van zijn Amersfoortse straat op een zeepkist gaan staan. In hun achtertuintje hiel-

den zij een regiment tamme konijnen waar Nol bijna elke dag pannen vol aardappelschillen voor kookte. Die beestjes mochten met Kerstmis de proletarische feestdis van hun baas en bazin opvrolijken.

To was een lief meisje. Niet dom. Zij had ze echt allemaal op een rijtje. Reken maar. Ze was erg praktisch. Maar om de één of andere reden was zij bij tijd en wijle rebels, tegendraads, allergisch voor autoritair gezag. Dat laatste begreep ik niet zo goed, want wat je ook van vader en moeder mocht vinden, autoritair tegenover de kinderen waren ze beslist niet. In tegendeel. Wij waren een godvruchtig, net, ordelijk, burgerlijk, lief gezin. Rustig en warm. Met veel begrip voor elkaar. Wij gaven elkaar veel ruimte om ons eigen leventje te leven. Wij waren ook sociaal en zorgden voor elkaar. Staken de handen uit de mouwen, lieten de handjes wapperen als het nodig was. En het was vaak nodig. Tussen alles door loodsten vader en moeder ons naar het goede en weg van het kwade. To leefde haar tegendraadsheid vooral uit op school. Zij deed daar opzettelijk niet haar best, droomde van andere dingen. Haar huiswerk deed ze roef-roef. Schoolgaan was voor haar geen succes. Jammer, zij had zoveel meer gekund. Ze was vast en zeker een goede schooljuf geweest. Na een carrière als gouvernante in Engeland trouwde ze tenslotte een Utrechtse glazenwasser. Daar hoefde niks mis mee te zijn. Maar goed, ook zij kreeg dus bijzondere zorg en aandacht van vader en moeder.

Ik was, dacht ik, bijna onopvallend vaders en moeders liefste. Ik kon goed leren en deed dat ook. Ik lette op school goed op, deed mijn best en maakte mijn huiswerk bijna altijd goed. Nou ja, ik had al gauw door dat altijd en nooit be-

trekkelijke begrippen waren. Ik had ook veel interesses en kreeg een steeds bredere horizon. Vooral in de weekends, als vader meer tijd had, nam hij me vaak apart. Dan vertelde hij over van alles en nog wat. In het huishouden hielp ik vaak en veel mee, ongeveer net zo als de anderen dacht ik. Mijn band met vader en moeder was dus goed, vooral met vader. Wij waren eigenlijk hele goede vrienden. Ja, dat kon je wel zeggen. En zo is het altijd gebleven.

Op een dag in 1910 had 'de Kerk' ineens drie jonge zusjes voor ons gezin in de aanbieding. Margaretha Pijttersen, 9 jaar, Johanna, 7 jaar en Wilhelmina, 5 jaar. Drie Indische meisjes die in Manggar op Billiton door hun Indische moeder op de boot waren gezet naar familie ergens in Holland. Hun vader was omgekomen bij een ongeluk met een tinbaggermolen en hun moeder kon de zorg voor de drie meisjes niet meer aan. Eerst werden de drie door familie in Holland opgevangen. Maar op het laatste moment ging dat om de één of andere reden niet door. De kerk werd gemobiliseerd en ons gezin kwam als pleeggezin in beeld, ving hen op en zo kwamen ze bij ons in de kost. Zo noemde men dat toen. Die drie zusjes kregen er van de ene dag op de andere een pleegvader en pleegmoeder bij en ook nog eens drie pleegzusjes. Niet voor even, maar voor zes jaar. Dat werden zes leuke jaren. In onze grotere familie van acht *tjotjokte* het goed, het klopte wonderwel tussen die drie en ons. Holland was natuurlijk wel even anders dan Indië. Wat vonden zij het koud in Holland. En dat vlakke land, die polders, de koeien, de dijken, die verschillende seizoenen, groene bomen en bloeiende bloemen in het voorjaar en die kale bomen in de herfst, die wind, sneeuw en ijs, dikke warme kleren, geen veranda maar wonen op één-hoog, 's morgens en

's middags naar school, natte rijst met boter en suiker als toetje, boterhammen als ontbijt, geen baboes om alle huiselijke dingen voor je te doen, niet zo maar bij andere mensen binnenvallen maar afspraken maken, geen siesta, geen *klamboe* (net om je bed tegen de muskieten), niet meer twee of drie keer per dag *mandieën* (douchen), de hele dag dezelfde kleren aan, blanke mensen, Gelders plat praten, enz. enz. Omgekeerd moesten vader, moeder, Nol, To en ik ons natuurlijk ook aanpassen, dat snap je. Gelukkig vonden wij het leuk om eens in de maand op zondag een verhollandste nassi goreng te eten. En ook om naar de Indische verhalen te luisteren. Door alle interesse en aandacht die zij kregen, was ons huis toch lekker warm voor hen. En ons eigen leven is er een stuk rijker door geworden.

Wie hielpen all acht in huis mee, want voor ons achten moest er elke dag meer gedaan worden dan voor ons vijven daarvoor. Vraag het moeder maar. Drie bedden er bij en kasten, tafeltjes, stoelen, lampen, kleren, schoenen, handdoeken, tandenborstels, schoolspullen, aardappelen schillen, eten koken, noem maar op. En elke keer meer afwas, een grotere was en meer strijken, meer vouwen, meer opbergen. En volgnummertjes voor de WC en voor de badkamer. Want een mandikamer hadden wij in Nijkerk natuurlijk niet. Moeder organiseerde die grotere meisjesclub. Onze hulp in huis was vaak een meidenfeest vol geklets en gegiechel. Mijn oudste pleegzusje was bijna even oud als ik. Zij vertelde af en toe hoe anders het in Indië was, in het verre Billiton. Hoe veel warmer en relaxter. Zij vertelde over hun huis daar, het wonen, het eten, het slapen, de school, de vrije tijd, de *Inlandse* bedienden, het zwembad en de palmen aan het strand. Over alles eigenlijk. En hoe lekker dat allemaal was.

Senang heette dat daar. Of werd alles misschien veel mooier als je er op afstand over vertelde, nu vroeger voorbij was en ver weg. ‘*Misschien wel*’ zei ze dan met een zucht. Je snapt, als zij over haar Indië vertelde, ging er voor mij een hele nieuwe wereld open. Als ik iets vroeg moest ze soms erg lachen.

Eén maal in de maand vierden we zondags feest. Dat had niets met de kerk te maken. Helemaal niets. Nee, dan speelden we thuis kampongkje bij de Zuiderzee. Dan maakte Margaretha een Indische *nasi goreng*. Met een Hollandse draai natuurlijk. Een eenvoudige gebakken rijstmaaltijd. Ik stond er altijd met mijn neus boven op, daarom wist ik nog goed wat ze deed en hoe ze het deed. In ieder geval het meeste. Natuurlijk was het een nasi goreng op zijn Nijkerks. Want in Nijkerk kon je lang niet alle Indische spulletjes krijgen. Zij maakte het ook niet scherp, niet *bedis*. Eerst kookte ze witte rijst. Geen natte rijst zoals wij dat in Holland deden, maar droge. Als de gekookte rijst was afgekoeld en koud, deed ze de rijst schep na schep in moeders braadpan. Een echte ronde *watjan* pan hadden wij natuurlijk niet. Die kon je toen ook niet krijgen, in Nijkerk tenminste niet. Er moest eigenlijk *trassie* door de rijst, die heerlijk stinkende pasta. Als je niet beter wist dacht je daarbij aan rotte garnalen. Maar ook dat hadden wij niet. Zij bakte wat bloemkoolroosjes, stukjes kool en klein gesneden wortel. Beetgaar natuurlijk. Dus niet Hollands dood gekookt slap. Ze deed er een fijn gesnipperd uitje bij en liet dat in een mengseltje van citroensap en suiker lekker trekken. Dat at je koud bij de gebakken rijst. Daarna schepte ze er een handje vol garnalen door heen en drapeerde er mooie spiegeleitjes op. Een houtskoolvuurtje hadden wij niet en ook geen satehstokjes. Margaretha to-

verde er toch iets met blokjes kip bij in een sausje van pin-dakaas en gesnipperde *katjang* (apenoten). Dan nog een lekker banaantje, een paar flinke stukken komkommer en klaar was Margaretha. De ketjap, sambal en kroepoek was ze echt niet vergeten, maar ja, die moest je er in Nijkerk toen maar bij denken. Voor de *roemah makan* (eethuisje) in Huize Bremer, maakte het niet uit. In onze Hollandse kampong bij de Zuiderzee was die Indische zondag altijd weer een belevenis, dat snap je. Bij ons nieuwe eten hoorde ook een nieuwe manier van eten, met lepel en vork. Rijst met een mes eten? Foei. Nee, wij waren geen doorsnee Nijkerkse familie.

Margaretha kende ook bijzondere Indische verhalen. Bijvoorbeeld het verhaal van de Atjehse witte *karbouw* (waterbuffel). Dat had zij van haar vader in Billiton gehoord. En die weer van een officier van het KNIL, het Koninklijk Nederlandsch-Indisch Leger. En die had het op zijn beurt weer gehoord bij de officiersstaf van het KNIL in Koetaradja. Eén van de officieren daar had het tenslotte ergens in Atjeh weer van een voorname Atjeher gehoord. Zo was de cirkel rond en mocht ik er in Nijkerk met open mond naar luisteren. ‘Er was eens heel lang geleden’, zo begon Margaretha, ‘een sultan in Atjeh die Iskandar Moeda heette, de Jonge Alexander. De beroemdste ooit. Op een bedevaart in Mekka werd hij ziek. Wat de dokters ook probeerden, het lukte maar niet om hem beter te maken. Tenslotte bleef er nog maar één middel over. Hij moest een vrouw vinden om mee samen te leven. Dus droeg de sultan zijn volgelingen op om in Mekka een vrouw voor hem te kopen. Maar die vrouw mocht beslist niet weten, dat de koper een Atjehse sultan was. De gekochte Abessijnse vrouw was nog niet aan boord of het schip van de sultan zette koers naar Atjeh. Je

begrijpt, de sultan werd snel weer beter en zijn Abessijnse vrouw verheugde zich al gauw op aanstaande moedervreugde'. Mooi gezegd hè? 'De Atjehse onderdanen van de sultan mochten natuurlijk niet weten dat de sultan vader was van een kind van een slavin. Daarom stapte de sultan onderweg over op een tegemoetkomend schip en zeilde zijn zwangere vrouw door naar een ander staatje in Oost-Atjeh. De bestuurders van dat staatje kregen de opdracht om hun hele leven lang goed voor haar te zorgen. En ook voor haar baby. Het kind groeide op en werd een sterke jongeling. En toen besloot hij op zekere dag op zoek te gaan naar zijn vader in Groot-Atjeh. Naar de vader die hij niet kende. Met *klewang* (zwaard) en *rentjong* (dolk) ging hij op weg. In het oerwoud onderweg deed hij zich te goed aan alles wat eetbaar was. Bij een viersprong viel hij in slaap. Toen hij weer wakker werd voelde hij zich verdwaald. Welke weg moest hij op die viersprong nemen. Gelukkig was daar ineens een witte karbouw, die voor hem neerknielde. Hij mocht op de rug van de karbouw gaan zitten. Het dier koos steeds de goede weg. Verder op hakten mannen bomen om. De jongeling bond het dier vast en ging daarna met de houthakkers bidden in de moskee van Lamtebah. Mensen uit de *dessa* (dorp) wilden de karbouw voor hem halen, maar ze kwamen van een koude kermis thuis. Het dier was heel vijandig. De jongeling moest zijn karbouw zelf halen. En meteen werd de karbouw weer aardig. De dorpelingen wisten niet wat ze zagen. Je begreep dat ze erg tegen de jongeling opkeken. Stroomafwaarts van de *Kroeëng Atjeh* (Atjeh Rivier) kwamen de jongeling en zijn karbouw daarna andere houthakkers tegen. Die waren al dagen lang bezig om zware bomen voor de bouw van de nieuwe moskee van de sultan uit het bos

naar de rivier te slepen. Voor de witte karbouw en de jongeling was dat een karweitje van niks. Ook die houthakkers wisten niet wat ze zagen. Zo snelde het nieuws de jongeling en zijn karbouw als een lopend vuurtje vooruit. De sultan ontving hen dan ook met veel eerbied. Toen de jongeling zijn levensgeschiedenis vertelde, ontdekte de sultan dat dat vreemde jongetje zijn eigen kind was. De sultan liet dat meteen aan iedereen weten. Helaas kon de jongeling zijn vader niet als sultan opvolgen. In plaats daarvan schonk de sultan hem drie gebieden in Groot-Atjeh. En daarbij kreeg hij ook nog eens de titel van *Polim* (Oudere Broer). Zo werden Panglima Polim en de witte karbouw belangrijk in Atjeh. Zo is het gekomen'. Dat was Margaretha's ontroerende verhaal van de witte karbouw. Toen het verhaal uit was zaten we weer op onze eenvoudige keukenstoelen in Nijkerk.

Ik las graag. En hoe meer ik las, hoe meer ik van lezen hield. Mijn zusjes waren niet zulke grote lezers. De meeste meisjes en jongens in mijn schoolklas ook niet. Ook de Nijkerkse krant las ik vaak. Om te beginnen de krantenkoppen. Zo'n kop zei mij meestal 'mij moet je lezen' of 'sla mij maar over'. In de krant las ik vooral de berichten 'Van onze correspondent'. Dat was een anonieme correspondent. Zo had de krant er maar één. Maar ik wist lekker wie dat was. Dat was vader. Die schreef over bijzondere dingen in ons grote dorp. Het moesten vooral bijzondere dingen zijn. Anders maakte 'de correspondent' ze wel bijzonder. Het was dus niet het soort berichtjes waar de krant al mee volstond. Niks over één van de poezen van tante Mien, of over het honderdduizendste brood van Bakker Berend, of over Wethouder Kees die zijn been had gebroken, of over de geboorte van Petertje van Pieter en Petronella, of over de dood van

het oude kromme vrouwtje, of over het nieuwe christelijke boekje voor de zondagschool van Uitgeverij Callenbach. Ook niks ook over Vleeschhouwerij 'Het Lange Mes', bekend om zijn 'rundvlees van roodbonte IJsselkoeien'. Nee, 'onze correspondent' schreef vooral over bijzondere dagelijkse geschiedenisjes in het Nijkerkse en in de boze grote mensenwereld direkt buiten Nijkerk. Stukjes waar je even over moest nadenken of glimlachen. Ja, ik mocht dat wel.

En dan heb ik het nog helemaal niet over vaders grote boekenkast gehad. Toen ik een jaar of twaalf was en naar de MULO school ging en de lagere, kleine kinderen school achter me liet, zag ik die boekenkast ineens staan. Ik kreeg interesse voor grote mensen boeken. Nou, die had vader genoeg. In Nijkerk was hij één van de geletterde mannen. Ik was eigenlijk niet groot genoeg voor die boeken, zei vader wel eens. Maar verder deed hij er niet erg moeilijk over. Hij zette nooit een 'Verboden Toegang' bord bij een boek. Omdat vader geïnteresseerd was in literatuur en in geschiedenis, in mensen en in verre landen, in grote denkers en schrijvers, had hij daar ook veel boeken van. En zo kreeg ik langzamerhand steeds meer een aardje naar mijn vaartje. De laatste jaren thuis, voordat ik op mijn vijftiende in 1914 naar de Rijkskweekschool voor Onderwijzeressen in Apeldoorn ging, zat ik als het even kon met mijn neus in de boeken. Dat vond ik heerlijk. Ik heb er veel van opgestoken. Misschien begreep ik niet alles, dat zal best. Als ik alles wat ik niet begreep aan vader had moeten vragen, had hij waarschijnlijk dagwerk gehad. Sommige boekenkost maakte veel indruk op me. Allereerst een paar Fransen. In Nederlandse vertaling natuurlijk. De grote Victor Hugo met zijn republikeinse ongelovige vader en zijn katholieke koningsgezinde moeder

bijvoorbeeld. Voerden ze bij Hugo thuis dus veel twistgesprekken? Ik dacht het niet. Misschien spraken ze wel af, dat ze het daar nooit samen over zouden hebben. Ik dacht van beide wat. Vooral Hugo's bespotten van de Franse keizer, de adel, de regering en de rijke mensen en hoe strijdvaardig hij opkwam voor het armoedige Franse volk zijn mij bijgebleven. En dan Voltaire. Wat een scherpe criticus, vooral van de Franse regering. En wat stelde hij de godsdienstige misdaden tijdens de kruistochten klip en klaar aan de kaak. Wat maakte hij goed duidelijk, dat de Franse koning ook maar een gewone sterveling was. En wat waren er een hoop redenen om aan de goedheid van God te twijfelen. Dat hoefde hij mij geen twee keer te zeggen. Schitterend. Dit zei hij bijvoorbeeld over God: *'Il est difficile de servir un Dieu qu'on ne connait pas, plus difficile encore d'aimer le Dieu de ses Tirans'*. Dat snap je natuurlijk of moet ik dat nog even vertellen? En dan Emile Zola. Die stond in principe dichtbij de Nijkerkse wereld van regenteske tradities waarin alleen sterke mensen hun gevoel van eigenwaarde bewaarden. Zie hoe Zola opkwam voor de valselyk van spionage en hoogverraad veroordeelde Frans-Joodse legerkapitein Alfred Dreyfus. Hoe hij de gevestigde Franse instellingen en iedereen die het in Frankrijk voor het zeggen had en die het land op de rand van een burgeroorlog had gebracht aanklaagde. Hoe hij het opnam voor andersdenkenden. Wat een durf. Dergelijke moedigen had je niet veel, ook in Nijkerk niet. Ook de Rus Tolstoi met zijn meesterwerk 'Oorlog en Vrede' stond in vaders boekenkast. En ook de verrukkelijke Charles Dickens met zijn *Pickwick Papers*. Wat een lekkere avonturen in dat beschaafde Engeland van 1830 waar Pickwick de snoodaard ontmaskerde die een meisjespensionaat belaagde en midden

in de nacht tot de ontdekking kwam dat hij zijn kamer deelde met een hem onbekende dame van middelbare leeftijd. Op en top Engelse humor. En met meesterlijke prenten. *Very British*. En dichter bij huis onze eigen Louis Couperus. Wat kon die mooi over Indië vertellen, over de tegenstellingen tussen Oost en West, het onbegrip van de Hollander voor de Javaanse cultuur en het Javaanse verzet tegen de Hollandse overheersing. Bijvoorbeeld in 'De Stille Kracht'. Mijn lievelingsboek was Multatuli's 'Max Havelaar of de Koffievelingen der Nederlandsche Handelmaatschappij'. Ik noemde dat 'mijn Max Havelaar'. Wat was die scherp tegen ernstige misstanden in het koloniale Indië. En geestig en ontroerend. En wat hield die assistent-resident van Lebak in West-Java een overrompelende toespraak over de onderdrukking en uitbuiting van de Soendanezen en Javanen. Over de uitzichtloosheid van het gewone volk. Over het werkeloos toezien van Hollandse Binnenlandse Bestuursambtenaren. In het dramatische verhaal van Saidjah en Adinda las ik hoe het volk leed door wrede Hollandse soldaten van het KNIL. Eén passage zocht ik steeds weer op. Die mag ik je niet onthouden: 'Op zekeren dag dat de opstandelingen opnieuw waren geslagen doolde hij (Saidjah) rond in een dorp dat pas oververld was door het Nederlandse leger en dus in brand stond. Saidjah wist dat de bende die daar vernietigd was geworden, grootendeels uit Bantammers had bestaan. Als een spook waarde hij rond in de huizen die nog niet geheel verbrand waren en vond het lijk van Adinda's vader met klewang-bajonetwonde in de borst. Naast hem zag Saidjah de drie vermoorde broeders van Adinda, jongelingen, bijna kinderen nog. En een weinig verder lag het lyk van Adinda, naakt, afschuwelijk mishandeld'. Telkens als ik dat las kreeg ik tra-

nen in mijn ogen. Wat heb ik dat boek vaak gelezen. Ook later in Indië weer. Niet veel mensen wisten hoe belangrijk ‘Max Havelaar’ voor mij was, Maar wel stiekem, want met de ‘Max Havelaar’ zette je in Indië, ook al was er in Indië formeel min of meer sprake van het tijdperk van de Ethische Politiek, zelfs vriendschappen op het spel, om van je mooie gouvernementsbaan maar niet te spreken.

Zo, nu weet je iets van mijn Nijkerkse jeugd, hoe ik opgroeide, hoe ik dacht, wat ik deed, hoe het bij ons thuis was, wat voor gezin wij waren, over Nijkerk zelf en zo nog wat. Weinig opzienbarend hè? Min of meer alledaags. Alledaags en braaf. OK, dat moet dan maar. Maar heb je ook in de gaten dat ik niks vertelde over wat er niet gebeurde, over wat er allemaal had kunnen gebeuren? Misschien was dat wel veel belangrijker en interessanter. Stel je eens voor dat ik lang ziek was geweest. Dat vader of moeder of één van mijn zusjes was overleden. Stel je eens voor dat mijn ouders waren gescheiden. Of kun je je dat moeilijk voorstellen in zo’n steile christelijke plaats als Nijkerk? Maar toch, stel je dat eens voor. Ons huis had kunnen afbranden. Of de halve kerk. Of boekhandel Malga. Er had een vreselijk treinongeluk kunnen gebeuren op de spoorwegovergang in de Nijkerkse polder. De ‘Rojen’ hadden stampij gemaakt in de gemeenteraad over een tweede openbare school. En Spakenburg en Bunschoten hadden weer eens ruzie gekregen over de slang of over het al of niet spreken van een ander goddelijk dier. De Nijkerkse Zuiderzeedijk had kunnen bezwijken en dat gebeurde in een vreselijke herfststorm in 1916 ook echt, maar wij woonden in Nijkerk gelukkig één hoog. En ik zat toen al twee jaar op de Rijkskweekschool voor Onderwijzeressen in Apeldoorn, op het hoge zand. Hoe-

wel, ver weg in Apeldoorn was misschien net zo erg of anders erg als in Nijkerk, om daar zelf in het verdronken land, met een bootje door het opgejaagde water te moeten peddelen. Zie je het voor je? Nog een paar laatste misschientjes. Een tabaksluis, dus luis in de tabak. Die had het halve Nijkerkse tabaksareaal kaal kunnen stukvreten. Weer zo'n straf van Onze Lieve Heer om de zondigen te straffen. En vrome zondagschoolonderwijzers of celibatairen van 'het houtje' hadden stiekum kunnen ontsporen. Ook dat nog. Wat had ik over al dat soort zaken een mooi boek kunnen schrijven. Deo Volente.

Dat was zo'n beetje mijn jonge Nijkerkse leventje. Thuis en op school. Die werkelijkheid kon ik bijna slapend uittenkenen. Was dat de echte werkelijkheid? Daar stak in mijn niet voor in het vuur. Het was in ieder geval mijn werkelijkheid. *God bless you*. Ik was het meisje dat ik was. Braaf, keurig, beetje burgerlijk, maar ook zelfstandig. En kritisch, puberaal onrustig en leergierig en snel van begrip, zei men. Met sympathie voor de 'underdog'. Bovendien gevoelig, maar vaak ook erg nuchter.

Begin 1914, de Nijkerkse MULO zat er op. Ik wist wat ik wilde, schooljuf wilde ik worden. Dat moest dus de Rijkskweekschool voor Onderwijzeressen in Apeldoorn worden, want dat was een hele goeje 'kweek'. Elk jaar gaven zich zo'n tweehonderd meisjes op voor het Toelatingsexamen van die school. In 1914 was ik één van de 22 uitverkoren sollicitanten. 'Eén van de intelligentste en meest gemotiveerde sollicitanten', zo noemde de directrice in 'Apeldoorn' mij en ieder van de andere 21. Ik kreeg mijn kans en die greep ik met beide handen aan.

2. Een gouden kans in Apeldoorn

Ik, dat meisje uit Nijkerk, werd in 1914 toegelaten tot de vierjarige opleiding op de Rijkskweekschool voor Onderwijzeressen in Apeldoorn. Met een staatsbeurs. Wat was ik blij en trots. De directrice van de school noemde ons 'de intellectuele elite, die flinke, scherpzinnige onderwijskrachten moesten worden'. Onze banden werden flink opgepompt. Vier jaar lang kregen wij een zedelijke opvoeding om goed en kwaad van elkaar te leren onderscheiden, om ons zedelijke levenswaarden te leren en om ons blij en optimistisch te maken. Zodat wij later op onze beurt 'deugd-zame mensen' van 'onze' schoolkinderen konden maken. De kweekschool leidde ons op 'in een verheven toestand'. Goede onderwijzeressen moesten liefde, kalmte, tact en opgewektheid uitstralen. Wij moesten beseffen dat een school geen opvoedingsgesticht was. En wij moesten leren om schoolkinderen lief te hebben en te 'verheffen'. Je moest niet alleen resultaten kunnen beoordelen, maar ook goede bedoelingen van 'je' schoolkinderen. Er bestond maar één onderwijstaal en dat was 'beschaafde spreektaal'. Kortom, wij kregen voor onze hoge roeping respect ingeprent. Middels een positieve, vrouwelijk pedagogische, sfeer stond de kweekschool geheel in het teken van karaktervorming. Want wij waren opgroeiende meisjes van 14 tot 18 jaar en onze karakters moesten dus gevormd worden. De in lichte kleuren geschilderde klaslokalen straalden vrolijkheid uit.

Met zijn tienden zaten wij in een ‘kweekhuis’ waar een ‘mevrouw’ voor orde en regelmaat zorgde onder meisjes die overal vandaan kwamen, van Zeeland tot Groningen, zelfs uit Nijkerk. In dat ‘kweekhuis’ was alles, echt alles, van ’s ochtends vroeg tot ’s avonds laat geregeld als een Zwitsers uurwerk. Opstaan, ontbijten, studeren, piano spelen, handwerken, wandelen, slapen. Langs de jongens-HBS wandelen was er niet bij, dat mocht beslist niet. Als je met een jongen werd gezien kon je je biezen pakken. Daarom leek het of wij in onze Apeldoornse jaren niet of nauwelijks aan jongens dachten. Als er een jongen voorbijkwam op straat, zetten de meiden het vaak op een giechelen, ik ook. En dat was het dan. Ik begreep best dat de school en de directrice een *esprit de corps* wilden kweken. Maar wat een overdreven gedoe zeg. Ik kwam uit Nijkerk en daar was gewoon al gek genoeg. Ik liet al dat gedoe zoveel mogelijk over me heen gaan en paste me waar nodig aan. Want ik wou maar één ding, zonder gezeur na vier jaar slagen, goed slagen. En dan een goede onderwijzeres worden.

In Apeldoorn begon voor mij een nieuw leven, een nieuw avontuur. Ik was eerst best wat onzeker. Ik bekeek al het nieuwe dat op mij afkwam met mijn bekende nuchterheid. Eerst keek ik met de nodige reserve en nuchterheid de kat uit de boom. Dat had ik thuis in Nijkerk zo geleerd. Maar tegelijkertijd dacht ik, het waren daar in Apeldoorn geen kopensnellers, geen menseneters. En ze spraken bijna dezelfde taal als in Nijkerk. En omdat ik graag onderwijzeres wilde worden, dus nieuwe dingen wilde leren, dacht ik, allé, kom op, ik doe het gewoon. Zo leerde ik nieuwe omgangsvormen en regeltjes kennen, van het eenvoudigste ‘dag meneer, dag mevrouw, hoe gaat het met u?’ tot moeilijkere manie-

ren. Maar Apeldoorn was na Den Haag de tweede Indische hoofdstad in Nederland, daarom leken veel van die formele kweekschoolrituelen en regels toch iets informeler, misschien wel iets Indischer, iets makkelijker, dan ze op het eerste gezicht leken. Ik had mijn leukste onopvallende kleren meegenomen. En had goede hoop, dat er wel een paar aardige meisjes bij zouden zijn. En tussendoor, in de vakanties, mocht ik lekker naar huis in Nijkerk. Dat was maar een uurtje met de trein. Het zou dus allemaal best voor mekaar komen.

Mijn vier Apeldoornse jaren vlogen om. Het was hard aanpoten, maar dat vond ik niet erg. Leren was voor mij altijd een feest geweest. Vooral om het goed te doen. Niet om braaf te zijn. Gewoon, de dingen die je deed moest je goed doen. Wat ik deed deed ik dus goed. Zoals je al begreep, het gezag op school en in het ‘kweekhuis’ was streng, maar niet onmenselijk. Als het mooi weer was maakten we in de weekends leuke wandelingen of fietstochten in de mooie heuvelachtige omgeving. Dat was wel iets anders dan die eindeloze vlakten van de Nijkerkse polders. In mijn klas waren inderdaad een paar aardige meisjes. Vooral met Lein – of Lien – Visser uit Zeeland kon ik het goed vinden. Zij werd een hele goede vriendin en is dat altijd gebleven. Wij hebben wat afgegiecheld en geboomd over al onze belangrijke levensvragen. Heerlijk.

Ik zat dus op de kweekschool van 1914 tot 1918. Dat waren uitgerekend de jaren van de Eerste Wereldoorlog. Ook daarom waren het geen gewone jaren. Ik maakte opnieuw kennis met typische aspecten van de Hollandse geest en cultuur. De oorlog was nog maar net begonnen of Holland riep

vrijwilligers op. Wilhelmina, de Koningin, deed een beroep op 600.000 Nederlandse jongemannen van 17 tot 40 jaar om zich voor ‘de tijd van de mobilisatie’ als vrijwilliger te melden voor de Landstorm. Want ‘de tijden waren ernstig’ sprak de Majesteit. ‘Blijf niet als pantoffelheld sullig thuis sokken breien bij de warme kachel, bij een lekker kopje thee. Maakt u weerbaar eer het te laat is. Meld u aan, den vaderlant ghetrouwe, tot in den doed’. Het was ook de tijd van de chocoladerepen van Kwatta. ‘Aller oogen zijn gericht op Kwatta’ was een in de kazerne ontstane nationale kreet. En ‘Half elf Bloekertijd’ moest een gezellige, aan chocola gekoppelde, goede Hollandse gewoonte worden, vond Bloeker cacao. Dat chocolademelk het moeilijk had tegen de opmars van koffie lag niet aan de slagzin.

Intussen kwam er maar geen einde aan die Grote Gruwelijke Oorlog van 1914-1918 met al die berichten over onmenselijke slachtpartijen aan beide kanten. Dat was een domper op ons mooie Apeldoornse schoolleven. Maar ja, in Holland zeiden of dachten velen ‘het hemd is nader dan de rok’, en ik was in veel opzichten net een mens. Apeldoorn en Nijkerk, mijn Indische pleegzusjes, Multatuli in vaders boekenkast en de armoede van de Amsterdamse arbeiders waren dichterbij dan politiek Den Haag en nog veel dichterbij dan de loopgraven in België en Noord-Frankrijk. Toen het Duitse leger tussen augustus en oktober 1914 overrompelend door Vlaanderen raasde richting Antwerpen, vluchtten honderdduizenden, misschien wel een miljoen Belgen België uit en Brabant, Zeeland en Limburg in. Ze kwamen met de trein, omnibussen, auto’s, huurrijtuigjes, boerenkarren, fietsen, kruiwagens en lopend. Plaatsen als Roosendaal en Bergen op Zoom werden overspoeld. Op allerlei manie-

ren werden zij ondergebracht, eerst vooral in het Zuiden, later ook boven de grote rivieren. Ook in legerplaatsen op de Veluwe. In zo'n chaos liep natuurlijk niet alles op rolletjes. Dus werd er veel gekankerd. Vluchtelingen klaagden over Hollandse woekerprijzen. En Hollanders klaagden, dat de vluchtelingen in doordeweekse kleren naar de kerk gingen. Wij Hollanders wilden ook dat de vluchtelingen zich rustig en zelfbeheerst gedroegen. En dat zij zich aanpasten. Maar wij verlangden vooral dankbaarheid. De Apeldoornse krant schreef daar uitvoerig over. Zoals gebruikelijk spelde ik die krant.

Ook 'Den Haag' kreeg die jaren vaak meer aandacht dan de Grote Oorlog. De progressieve liberaal Cort van der Linden was toen minister-president. Men zei dat hij Duitsgezind was. Daarom noemden ze hem ook wel 'Cort unter den Linden'. Bij het uitbreken van de oorlog in 1914 werd ons leger gemobiliseerd om onze neutraliteit te verdedigen. Verdedigen? Wat een illusie. Samen met God schipperden wij om buiten de oorlog te blijven. Door de Engelse blokkade en door de Duitse duikbotenoorlog werd de voedselvoorziening steeds moeilijker. De prijzen stegen. Levensmiddelen zoals brood gingen op de bon. Er kwamen centrale gaarkeukens waar je voor weinig geld warm eten zonder vlees kon krijgen. Toch maar mooi dat die Cort van der Linden intussen toch het algemeen kiesrecht wist te regelen. Was daar dan iets mis mee? Nou dan. En ook niet slecht dat er in 1916 in Indië een Volksraad kwam die de Gouverneur-Generaal adviseerde. Wat mooi dat we dat allemaal in die barre tijden toch maar wisten te regelen. Jammer alleen, dat ook dat weer op zijn Hollands moest, zuinigjes en kalmpjes aan. Niet te veel en niet te snel. In die Volksraad in Batavia

zaten bijvoorbeeld bijna alleen blanke Hollandse koloniale en als een soort versiering een paar bruine *Inlanders*, want wij waren gewend om Javanen, Sumatranen enz. zo te noemen. Met die zuinigheid heb ik mijn Zeeuwse schoolvriendin Lein – *us Zeeuwen bin zunig hé* – wat geënd, reken maar. Toen er in 1917 in Amsterdam geen aardappel meer op voedselbonnen te krijgen was en in de volkswijken bekend werd, dat er een boot vol aardappelen in de Prinsengracht lag, bestemd voor het Amsterdamse garnizoen, toen waren de rapen gaar. Amsterdamse arbeidersvrouwen kwamen in opstand en plunderden die boot. En het ‘Aardappel Oproer’ was een feit. Ook arbeiders deden mee. Pakhuizen en winkels moesten het ontgelden. De politie moest de hulp inroepen van het leger. En soldaten schoten met scherp. Na negen of meer doden en meer dan honderd gewonden kwam er een eind aan die opstand. Dat waren ongekende tijden voor vredige Holland.

Die moeilijke oorlogsjaren gingen ook niet ongemerkt aan ‘de Kweek’ voorbij. ’s Morgens kregen we een bordje roggepap en twee of drie boterhammen met appelstroop of hagelslag. En ’s avonds een dun flardje kaas of worst op het brood. Het middageten kwam uit de gaarkeuken. Als het even kon trok ik voor een extra rantsoen met een groep meiden langs de banketbakker in de Dorpsstraat. Want die had roomhoorns, tompoucen en slagroomsoezen. Of we trokken langs de Salon in de Nieuwestraat voor een zandgebakje. Je hoefde ons niet te vertellen wat lekker was en voedzaam. In het internaat ging alles zo zijn eigen gang. Regels waren er tenslotte niet voor niks. ‘Mevrouw’ zorgde er voor dat die nageleefd werden, reken maar. Zo mocht je bijvoorbeeld na

vier uur 's middags niet meer 'uit', behalve als het een om-
metje was of een ritje met het rijtuig samen met 'mevrouw'.
Tussen één en twee mochten we 'vrij' wandelen. 's Zon-
dags moesten we 's ochtends naar de kerk. En verder schre-
ven we brieven naar huis, handwerkten we (ik dus zo wei-
nig mogelijk, want daar had ik een gloeiende hekel aan en
dat is altijd zo gebleven), of lazen we boeken (ik dus zo veel
mogelijk, want dat was mijn lust en mijn leven). Je was ei-
genlijk nooit alleen. Dat was lang niet altijd leuk, dat kan ik
je verzekeren. We vierden Sinterklaas en Kerstmis en in de
zomer hadden we kersenuiven. En we moesten ons kleden
zoals voorgeschreven was. Ik denk dat ik dat wel het minst
lollige van de hele schooltijd vond. Hoge rijg- en knoop-
laarsjes, overschoenen, lange kousen, een regenmantel met
hoed, een speciale hoed voor zondags naar de kerk, een jurk
met een soort matrozenkraag *à la mode*, lange mouwen, een
ceintuur en een rood afgebiesde, lange witte broek. Zie je
het voor je? Leuk hè? Echt iets voor een stel vlotte mei-
den. Maar ook al heerste er op school en in het internaat
een goed geregiseerd muurbloemenregime, af en toe spron-
gen een paar meisjes toch uit de band. Die kruisten in hun
schoolagenda aan wanneer ze ongesteld werden en wanneer
ze in de vakantie stiekum hadden gevreeën. Aan dat laatste
was ik toen helemaal niet toe. Nog niet. Maar ook al spron-
gen enkele meisjes soms uit de band, de groep als geheel ge-
droeg zich meestal keurig netjes. Moest ik je nog vertellen
dat onze fantasieën in de loop van de vier kweekschooljaren
steeds speelser, gedurfter, onvoorspelbaarder, ja zelfs stou-
ter werden? Nee toch?

Voor al het laatste oorlogsjaar waren de problemen in ons
land groot. Voormannen van de SDAP beseften goed, dat

veel arbeidersgezinnen op de rand van de hongersnood leefden, dat veel mensen geen werk meer hadden en dat een koude winter voor de deur stond. De wapenstilstand van 11 november 1918 kwam net op tijd om een revolutie van de arbeiders te voorkomen. Maar daar kwam de Spaanse Griep voor in de plaats. Die was door Amerikaanse troepen meegenomen naar Europa en daarna over West-Europa verspreid, onder andere via Spanje. Daarom heette die griep ‘de Spaanse Griep’. De epidemie verspreidde zich over bijna de hele wereld. In een halfjaar tijd stierven er 20, misschien wel 40 miljoen mensen aan. Meer dan drie maal zo veel als het aantal doden van de hele Eerste Wereldoorlog. In ons land waren er binnen een paar maanden al bijna 30.000 griepdoden. Vooral Overijssel, Drenthe, Groningen en Amsterdam werden zwaar getroffen. In de plaatselijke pers kon je tussen het grote wereldnieuws vooral veel over de Spaanse Griep lezen. Scholen werden gesloten, openbare vermakelijkheden en samenkomsten werden verboden, kerkklokken werden niet meer geluid, kranten verschenen slechts met een klein bijblad. Het was bij de plaatselijke ‘scheerbaas’ het gesprek van de dag. Het sociale en economische leven liepen vast, wie ziek was had geen inkomen. Bedrijven lagen stil, winkels misten personeel, boerderijen werden met moeite draaiende gehouden. Vergaderingen van verenigingen kampten met slechte opkomst. Naoberschapsplichten werkten bijna niet meer. Zelfs de plaatselijke dokter was vaak door ziekte geveld. Het waren barre, vreselijke tijden. Hoe moest je in vredesnaam overleven. Veel mensen wisten het niet meer. Wat had je aan een mooie zondagse preek en het ‘Amen’ van de dominee. Van herinneringen aan een overledene kon je niet leven. En als de ellende hoog is

zijn er altijd profiteurs, malafide handelaren, die misbruik maken van de zorg en vrees waar mensen mee zitten. Zo had je bijvoorbeeld lieden die de beroemde echte Engelse Menthol Snuif aanboden. Die snuif voorkwam ‘de Spaanse Griep’ zeiden ze, beloofden ze. Die snuif zou de luchtwegen desinfecteren en het hoofd bacilvrij houden. En gij geloofde dat? Veel bange onzekere mensen wel.

Mijn leventje in Apeldoorn ging intussen door. Ik sloot de opleiding aan ‘de kweek’ met mooie cijfers af en haalde mijn acte. In het Getuigschrift verklaarde de Directrice, ‘dat Siebrigje Bremer aan bovengenoemde inrichting haar opleiding tot onderwijzeres ontvangen heeft en dat Directrice en Docenten gaarne omtrent haar het volgende getuigen. S. Bremer heeft zich tijdens haar verblijf aan de Kweekschool uitmuntend gedragen en zeer veel ijver betoond. Toen zij de inrichting verliet waren de Directrice en Docenten over haar vorderingen in het theoretische zowel als in het praktische zeer tevreden’.

Ik was een volwassen echte juf met een echt diploma. *Bye bye* Apeldoorn. Wie, welke school wou mij hebben? Ik werd eerst tijdelijke invalkracht in Ede. Daar verving ik een zieke vaste kracht. Voorlopig woonde ik weer lekker thuis in Nijkerk. Door de week hobbelde ik ’s ochtends vroeg met de melkbussenboemel via Amersfoort en de wereldsteden Barneveld en Lunteren naar Ede. En ’s middags danste ik met de trein dezelfde weg weer terug naar huis in Nijkerk. Het was lekker om les te geven. Ede was een belangrijke garnizoensstad, maar dat ging grotendeels aan mij voorbij. Wat niet aan mij voorbijging was Pieter Jelles Troelstra, de grote Troelstra, de grote SDAPer. Troelstra kwam op voor de ‘verdoemde hongering’ en verdrukte arbeiders. Velen

van hen waren werkloos, arm en leden honger. Sociale zekerheid bestond niet. In 1918 dreigde Pieter Jelles met revolutie, maar zijn partij was verdeeld en hij was misschien ook niet daadkrachtig genoeg. De revoluties in Rusland en Duitsland slaagden, maar Troelstra zette in Nederland niet door. Vanaf 1915 had ik de congresverslagen van de SDAP in de krant gevolgd. Ik was in de ban geraakt van Troelstra's charisma en redenaarstalent. Hij kwam op voor algemeen kiesrecht. In mijn Apeldoornse jaren had ik geleerd om hem stiekum te volgen. Want ook al leefden er in kringen van het openbaar onderwijs veel ethische gedachten, Troelstra en zijn SDAP waren rood en rood was gevaarlijk, want dat was nog een graadje erger dan ethisch. Als je met 'Rood' sympathiseerde was dat vaak niet direct een pré voor een jonge aankomende onderwijzeres. Rode sympathie maakte je verdacht. Daar liep je dus niet mee te koop. Zo beleefde ik dat. Dus werd ik een onderduiker *avant la lettre*. Gelukkig had ik een Nijkerkse achtergrond, een beter alibi kon ik niet wensen.

3. Voor de klas in waar- ligt-dat-gat

Mijn job in Ede was tijdelijk. Daarom solliciteerde ik mij de blaren op mijn schrijfhand. Waar hapten ze toe? Verrassing, Nieuwleusen. Nee, niet Leusden, maar Leusen. Nieuwleusen. Wist jij waar dat lag? Het stond heus op de kaart. Wie had er ooit van Nieuwleusen gehoord. Daar woonden misschien een paar duizend mensen. Het lag tussen Zwolle, Ommen en Staphorst in Noord-Overijssel. De naam Leusen kwam waarschijnlijk van lo-essen, houtessen. Akkers die wat hoger lagen. Op het zand boven op het hoogveen. Het werd begrensd door de Ommense veenmoerassen. In de oude tijd een prima verdedigingslinie natuurlijk. En nog gratis ook. Ook de Saksen waren zunig.

Na Ede was ook mijn baan in Nieuwleusen tijdelijk. Ik zou wel zien of er verlenging in zat. Voorlopig was de winter bijna voorbij en stond een nieuwe lente voor de deur. Ik vond ook gauw een nieuw kosthuis. Wie deed me wat. Ik groeide snel in mijn nieuwe baan en paste mij aan bij veel lieve en enkele minder lieve mensen van de streek. Als het mooi weer was trok ik er in het weekend op de fiets op uit. Fietsen was voor de mensen in Nieuwleusen zoiets als een tweede natuur. In Nieuwleusen draaide veel, bijna alles, om fietsen. De grote locale Rijwielfabriek Union was zo groot dat je beter van 'Union en Nieuwleusen' kon spreken dan van 'Nieuwleusen en Union'. Fietsen was in het dorp de gewoonste zaak van de wereld.

Op mijn tochten in de omgeving kwam ik door dorpen en buurtschappen waar ik van zijn leven nog nooit van gehoord had. Punthorst, De Hulst, De Meele, Ruitenveen, Balkbrug, Vinkenbuurt, Rosengarde, De Maat, Wilharen, Hoonhorst, Broekhuizen, Dalmsholte, De Marshoek, Rechteren, Slennebroek, Vennenberg. Hoe verzin je het. Staphorst liet ik op zondag links liggen, of moest ik zeggen rechts. Vooral op zondag konden ze daar heidenen missen als kiespijn. In al die plaatsjes en vlekjes woonden, werkten, leefden hardwerkende mensen met een gewone neus, gewone oren en een gewone mond. Nou ja, een gewone mond? Tussen het Veenkoloniale Noord-Overijssel en Zuidwest-Drente moest ik erg aan het lokale boerentaaltje wennen met zijn eigenaardige Nedersaksische woorden en gezegden. En zijn klanken vooral. Maar het wende. In Nieuwleusen keken ze eerst een tijd lang de kat uit de boom, het was tenslotte de provincie hè? Maar daarna traden ze godvrezend naar voren, vol spot en heel direct, recht voor zijn raap. En niet op de laatste plaats ook gastvrij. Lees er de lokale volksverhalen maar op na. Zo van ‘Klaos, wat ek eheurd. Heb ie onlangs bij Griete eslaopen? Wat muk dor nou van denk’n?’ En toen ik dat las voeren er twee boten door de Dedemsvaart met de toepasselijke bootnamen ‘Ziet op u zelve’ en ‘Fiducia’. Laat ik het dan maar niet over de Dalfser ‘Muggen’ hebben. ‘Muggen’, zo noemden ze de mensen uit het naburige Dalfsen. In Nieuwleusen waren ze niet half zo maf als in Dalfsen even verder op. Op een keer dachten ze in Dalfsen, dat de kerktoeren in brand stond toen een zwerm muggen daar als in een rookwolk om heen danste. Afijn, Nieuwleusen was dus een alleraardigst plaatsje. En met mijn kosthuis was ook niks mis. Daar tracteerden ze me ’s ochtends bijna dagelijks

op 'kruudmoes'. Een stevige pap van gort, karnemelk, spek, rookworst, rozijnen en kruiden. Vroeger was dat kost voor harde werkers op het land. Omdat ik met Oud en Nieuw thuis was in Nijkerk, miste ik de Nieuwleusense wafelachtige 'kniepertjes' met slagroom, de met speciale wafelijzers gebakken knijpertjes. Jammer, jammer. Maar het kon erger.

De natuur rondom Nieuwleusen was het mooiste dat Nieuwleusen te bieden had. Dat werd mijn vrije tijds passie. En dat is het voor mij altijd gebleven, waar ik ook was. Na Nieuwleusen eerst een paar jaar in Assen en daarna in al mijn mooie jaren in Indië. In het Nieuwleusense ging ik vaak alleen de natuur in. Een enkele keer ook wel met collega's van school. Ook al schurkte Nieuwleusen tegen Zuidwest-Drente aan, het moest het helaas zonder hunebedden doen. Maar daar stond veel ander eigens tegenover. Glooiende landschappen met stuwwallen waar boeren hard sapselden en het beste van hun schrale grond maakten. Er groeiden bijzondere bloemen. Orchideeën, rozenkransjes en wolverlei. Op kleine stukken heide 'tata-taaaaden' gulgorsen en kwinkeleerden veldleuwerikken. En roodborsttapuiten 'tak-takten' dat het een lieve lust was. Heideblauwtjevinders fladderden er rond.

Bosanemonen rolden lieve witte tapijten uit en klaprozen genoten in hun onschuld van de zomervreugde, onwetend wat voor ellende er nog niet zo lang geleden op de velden in Vlaanderen en Noord-Frankrijk voorbij was gekomen. Met een beetje geluk verraste je soms drinkende reeën aan een vennetje. Vooral in de lente verwelkomden eenden en ganzen en rietgorzen mij zingend. Ja, ik genoot en beleefde wat dat betreft veel in Nieuwleusen. Als je ogen maar wilden

zien, je oren maar wilden horen en je neus maar wilde ruiken.

Nieuwleusen was dus een langzaam en rustig dorp, dat echter al gauw veel te vertrouwd voor mij was, te gewoon. Het daagde mij niet meer genoeg uit. Er gebeurde weinig. Ik vond er bijna geen historische rijkdom om mijn verbeelding in leven te houden. Iets te eenvoudig misschien. In ieder geval niet avontuurlijk. Er was zelfs geen door Rijwielfabriek Union opgetuigde 'Race om de kerk', zelfs geen muziekconcourss met de plaatselijke blaaskapel HUMITO ('Houdt uw muzieknoten in 't oog') als grote favoriet. Zo maakte dit lieve dorp mij duidelijk, dat dit niet de plaats was waar ik een vaste aanstelling moest zoeken. Mensen die Nieuwleusen een onbelangrijke periode in mijn leven noemden hadden het faliekant mis. Nieuwleusen had mij veel geleerd. En zo solliciteerde ik nog aktiever en gericht door. Eens moest het lukken. Die vaste baan moest er komen.

4. Abel P.

Mijn vaste baan kwam eraan. Ik voelde het aan mijn schrijvende rechterhand, die steeds geroutineerder werd. Op een dag lag er een brief op de deurmat van mijn kosthuis in Nieuwleusen. Een brief uit Assen. Ik kon wel dansen zo blij was ik. Maar het was nog te vroeg voor een feestje. Je moest de huid tenslotte niet verdelen voordat de beer geschoten was niet waar. Maar toch. Drie weken later mocht ik een proefles geven. Dat was mijn grote kans. Die greep ik met beide handen aan. En bereidde me dus extra goed voor, dat mocht ik wel zeggen, ja. Want 'Assen' moest mij kiezen. Mijn schooljufkwaliteit moest de Benoemingscommissie overtuigen. Ik moest laten zien hoe gemotiveerd ik was en in Assen paste. Ik moest uitstralen dat ik Assen begreep. Dat zou ik alleen maar goed kunnen als ik wist wat Assen was en hoe Assen geworden was tot wat het nu is. Maar ook en vooral, dat ik Assense schoolkinderen aanvoelde en dat die soms verschilden van schoolkinderen op een 'boer'school' in Nieuwleusen. Daarom vroeg ik een dag vrij in Nieuwleusen en reisde naar Assen. Daar zat ik bijna de hele dag in de Openbare Leeszaal van de Bibliotheek. Veel van wat ik over Assen te pakken kon krijgen interesseerde mij. Ik was een droge spons. En zo ging ik steeds beter begrijpen hoe de stad Assen en het ommeland dachten en leefden.

In die leeszaal kwam ik heel wat interessants tegen. Ik leerde van de belangrijke vondst in het moerassige Dren-

te, van dat meisje dat daar 1500, misschien wel 2000 jaar geleden, geleefd had. Van 'het meisje van Yde'. Ik las hoe een nonnenklooster 700, 800 jaar geleden het historisch begin van Assen was. Hoe Assen zich van een vlekje binnen de Gemeente Rolde tot zelfstandige gemeente en hoofdstad van de Provincie Drente ontwikkelde. Hoe het het regenteske 'Drentse Haagje' van de laatste eeuwen werd, met het mooie Sterrenbos en de markante landhuizen in Drentse stijl. Met Drentse volksverhalen en de typisch Drentse identiteit van het boerenjoch Bartje. Met de Drentse Hoofdvvaart, turfstekers en nog veel meer. Assen was een stad met zeven dorpen en gehuchten en een groot aantal buurtschappen er omheen. Met grote groene ruimtes, bossen, vennetjes en heide, boerderijen en boerderijtjes en een paar militaire oefenterreinen. Waar je nu Assens Brink had, werd in 1258 het nonnenklooster Nariënkamp *Maria de Campe* gebouwd op een droge plek tussen arme, waterige veengebieden. Na 1602, midden in de Tachtigjarige Oorlog met onze Katholieke Spaanse vrienden, trok de Reformatie diepe sporen door kerk en land en was het klooster ineens geen klooster meer. De nonnen werden verdreven. Wat er van hen geworden was wist ik niet. Ik vreesde het ergste. Assen werd opgenomen in de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden en alle Assenaren veranderden per decreet van Katholiek in Hervormd. Zo ging dat toen. Later kwam daar het Provinciehuis. En nu vind je er het Drents Museum. Vanaf 1807 maakte Assen niet langer deel uit van de Gemeente Rolde, maar werd het een zelfstandige gemeente. Het wapen van Assen leek sterk op dat van het vroegere klooster. Sinds Assen in 1814 hoofdstad van Drente werd, juttten de met elkaar riviliserende provincie en gemeente elkaar op.